

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये महिला सक्षमीकरणासाठी राबविण्यात येणाऱ्या जाणीव जागृती कार्यक्रमाच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास.

प्रा. सविता शिवाजी दूधभाते

उमा शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, पंढरपूर.

गोषवारा : भारत हा गुलामांचा देश आहे. कारण भारताचा हजारो वर्षांचा इतिहास गुलामीचाच राहिलेला आहे. मानव जातीतील सर्वात निंदनीय बाब म्हणजे स्त्री वर्गाची गुलामी. देशाच्या विकासात 50 टक्के वाटा महिलांचा असतो. महिलांना माणूस म्हणून समाजात सन्मान मिळाला पाहिजे. भारतीय समाजव्यवस्था ही पुरुषप्रधान संस्कृतीवर आधारलेली आहे. त्यामुळे भारतीय महिलांचे स्थान दुय्यम आहे. 1975 हे आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष म्हणून जाहीर झाले. 1985 मध्ये आंतरराष्ट्रीय महिला परिषद प्रथम झाली. त्यामध्ये महिला सबलीकरण ही संकल्पना प्रस्तुत झाली. 2001 हे वर्ष महिला सबलीकरण व सक्षमीकरण म्हणून केंद्र शासनाने जाहीर केले. राज्यघटनेने ही स्त्री पुरुष समानता मान्य केली.

पारिभाषिक संज्ञा : महिला सबलीकरण, महिला सक्षमीकरण, यादृच्छिक पद्धती.

प्रास्ताविक : आज प्रत्येक क्षेत्रात स्त्रिया आपल्या कर्तृत्वाचा आलेख उंचावत आहेत हे खरे पण त्यांचे लोकसंख्येच्या मानाने प्रमाण फार अल्प आहे. सक्षम महिला म्हणजे स्वतःची ओळख सर्व क्षेत्रातील कर्तव्य व अधिकार यांची जाणीव होऊन शैक्षणिक, मानसिक, भावनिक, शारीरिक व आर्थिक दृष्ट्या सक्षम होऊन कार्यरत होणे स्वतःचे कर्तृत्व सिद्ध करणे महिलांची राजकीय, आर्थिक, शैक्षणिक क्षेत्रात सशक्तीकरण करणे गरजेचे आहे. कोणत्याही देशाची किमान पन्नास टक्के लोकसंख्या स्त्रियांची असताना कुटुंबातील सर्व जबाबदारी ती पूर्ण करते. अग्रभागी असणारी स्त्री कौटुंबिक नव्हे तर सामाजिक जबाबदाऱ्या तेवढ्याच ताकतीने उचलणा समाजाच्या संतुलनात तिचा मोठा वाटा आहे. शेतीचा शोध लावला, नवनिर्माणाची प्रमुख स्रोत असणारी स्त्री हजारो वर्षांपासून वंचित जीवन जगत होती कालपरत्वे तिच्या शोषणात बदल झाला पण

शोषण मात्र थांबले नाही तिच्या रोजच्या जीवनातील पराकोटीचा जीवघेणा संघर्ष समोर येऊ लागला आणि धार्मिक सामाजिक पारंपारिक बुरसटलेल्या विचारसरणीत दिसणारी स्त्री समाजासमोर येऊ लागली क पुरुषप्रधान समाजव्यवस्था भारतात आजही दिसते. युनायटेड नेशन ऑफ द हाय कमिशनर फोर वुमन राइट्स यांच्या मते स्त्रियांची शक्ती क्षमता आणि कौशल्य वृद्धिंगत करण्यासाठी तसेच स्वतःच्या जीवनमानाचा दर्जा उंचावण्यासाठी स्वयम् निर्धारित होण्यासाठी आवश्यक ते सामाजिक राजकीय आर्थिक शैक्षणिक पर्यावरण निर्माण करण्याची प्रक्रिया म्हणजे महिला सबलीकरण होय. महिला सक्षमीकरण ही एक व्यापक संकल्पना असून ती जाणीवपूर्वक घडवून आणण्याची प्रक्रिया आहे. स्त्री अधिकाराचा पुरस्कार करणारी ही संकल्पना आहे स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीने विकास व प्रगतीच्या समान संधी उपलब्ध करून देणे हे गरजेचे आहे. कारण सध्याच्या वास्तव परिस्थितीचा विचार करता स्त्रियांचे समाजातील स्थान समाजात होणारे तिच्यावरील शारीरिक मानसिक अत्याचार याचा विचार करता. स्त्री सक्षम करणे महत्त्वाचे ठरते.

महिला सक्षमीकरणाचा अर्थ :

- 1) “स्त्री व्यक्तिमत्व विकास विकास समान व सुदृढ बनवून तिला सर्वांगीण विकासाची संधी मिळवून देणे म्हणजे स्त्री सक्षमीकरण होईल”
- 2) “स्त्रियांच्या निर्णय क्षमतेत वाढ करून तिला माणूस म्हणून जगण्याचे अधिकार बहाल करणे म्हणजे स्त्री सक्षमीकरण होय”.

संशोधनाची गरज व महत्व :

- 1) महिला सबलीकरणाचा अर्थ व संकल्पना समजण्यास प्रस्तुत संशोधन महत्त्वाचे आहे.
- 2) महिलांची सद्यस्थिती जाणून घेण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्त्वाचे आहे.
- 3) महिलांचे जीवनमान व राहणीमान दर्जा उंचावण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्त्वाचे आहे.

- 4) महिलांमधील निर्णयक्षमता विकसित होण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्त्वाचे आहे.
- 5) महिलांमध्ये कायदेविषयक जनजागृती होण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्त्वाचे आहे.

समस्या विधान : शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये महिला सक्षमीकरणासाठी राबविण्यात येणाऱ्या जाणीव जागृती कार्यक्रमाच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास

संशोधनाची उद्दिष्टे:

- 1) शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये महिला सक्षमीकरणासाठी असणाऱ्या जाणीव जागृती कार्यक्रमा च्या सध्यस्थितीचा शोध घेणे.
- 2) शिक्षण शास्त्र महाविद्यालयातील प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये महिला सक्षमीकरणासाठी जाणीव जागृती करण्यासाठी कार्यक्रमाची निर्मिती करणे.
- 3) शिक्षण शास्त्र महाविद्यालयातील प्रशिक्षणार्थी मध्ये महिला सक्षमीकरणासाठी निर्मित कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करणे.
- 4) शिक्षण शास्त्र महाविद्यालयातील प्रशिक्षणार्थी मध्ये महिला सक्षमीकरणासाठी राबविण्यात आलेल्या कार्यक्रमाच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास करणे.

गृहितके :

- 1) शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयात महिला सक्षमीकरणासाठी विशाखा समिती मार्फत विविध कार्यक्रम घेतले जातात.
- 2) शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयात महिला सक्षमीकरणासाठी विशाखा समिती गठित केली जाते.

- 3) शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयात महिला सक्षमीकरणासाठी विशाखा समिती मार्फत विविध कार्यक्रमाचे आयोजन केले जाते.

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :

- 1) संबंधित संशोधन शिक्षण शास्त्र महाविद्यालयाशी संबंधित आहे.
- 2) प्रस्तुत संशोधन महिला सक्षमीकरण या घटकाशी संबंधित आहे.
- 3) प्रस्तुत संशोधन शिक्षण शास्त्र महाविद्यालयातील द्वितीय वर्षातील विद्यार्थ्यांच्या पुरते मर्यादित आहे.
- 4) प्रस्तुत संशोधन सन 2020-21 या वर्षा पुरते मर्यादित आहे.
- 5) प्रस्तुत संशोधन जाणीव जागृती कार्यक्रमा पुरते मर्यादित आहे.

जनसंख्या व नमुना निवड : प्रस्तुत संशोधनासाठी असंभाव्यता नमुना निवड पद्धतीतील सुगम यादृच्छिक पद्धतीतील लॉटरी पद्धतीने महाविद्यालयाची निवड करण्यात आली. शिक्षण शास्त्र महाविद्यालयातील द्वितीय वर्षातील विद्यार्थ्यांची निवड करण्यात आली.

संशोधन पद्धती : प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधक प्रायोगिक पद्धतीचा अवलंब करणार असून त्यासाठी घटनात्मक अभिकल्पातील समान गट अभिकल्प या अभिकल्पची निवड करणार आहे.

संशोधन साधन : प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधक पूर्वचाचणी उत्तर चाचणी चा वापर करून माहितीचे संकलन करण्यात आले

सांख्यिकीय तंत्र : प्रस्तुत संशोधनात माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी मध्यमान प्रमाण विचलन व टी परीक्षकाचा अवलंब करण्यात आला.

संशोधन कार्यवाही : संशोधकाने महिला सक्षमीकरणासाठी विशाखा समिती मार्फत विविध कार्यक्रमाची माहिती देण्यात आली.,(उपचारापूर्वी) वर्गातील पन्नास विद्यार्थ्यांना चाचणी देण्यात आली. यानंतर विद्यार्थ्यांना विशाखा समिती अंतर्गत

विविध कार्यक्रमाच्या मदतीने माहिती व प्रशिक्षण देण्यात आले. (प्रायोगिक उपचार) पंधरा दिवसाच्या नियोजित कालावधीपर्यंत महिला सक्षमीकरणासाठी उपचारापूर्वी दिली होती तीच चाचणी देण्यात आली. उपचारापूर्वी आणि उपचारानंतर दिलेल्या कार्यक्रम चाचणीच्या गुणाच्या संख्याशास्त्रीय विश्लेषणासाठी मध्यमान प्रमाण विचलन व t मूल्य याद्वारे माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करण्यात आले.

पूर्वचाचणी	उत्तर चाचणी	प्राप्त t मूल्य	सारणी t मूल्य
N= 50	N=50		1)0.01 स्तर 2.021
M1=9.82	M2=12.15	3.088	2)0.05 स्तर 2.021

महिला सक्षमीकरणासाठी विविध कार्यक्रमाच्या आयोजनाने व प्रशिक्षणाने प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये जाणीव जागृती घडून येते.

निष्कर्ष :

- 1) महिला मानसिकदृष्ट्या सक्षम होण्यासाठी विशाखा समिती अंतर्गत कार्यक्रम अधिक परिणाम कारक ठरतो.
- 2) महिला आत्मनिर्भर होण्यासाठी जाणीव जागृती कार्यक्रम परिणाम कारक ठरतो.
- 3) जाणीव जागृती कार्यक्रमांमुळे कायदेविषयक जनजागृती निर्माण होते.
- 4) जाणीव जागृती कार्यक्रमांमुळे महिला सक्षमीकरणाची संकल्पना अधिक दृढ होण्यास मदत होते.
- 5) निर्णय क्षमता विकसित होण्यासाठी जाणीव जागृती कार्यक्रम परिणामकारक ठरतात
- 6) अधिकाराबाबत जाणीव जागृती निर्माण होते.

शिफारशी :

- 1) महाविद्यालयीन स्तरावर विशाखा समिती अंतर्गत विविध कार्यक्रमांचे नियोजन करावे.
- 2) महिला सक्षमीकरणासाठी शारीरिक-मानसिक दृष्ट्या सुदृढ होण्यासाठी प्रशिक्षणाचे आयोजन करण्यात यावे.
- 3) महिला सक्षमीकरण करण्यासाठी विविध कायद्यांची जनजागृती करावी.

- 4) महिला सक्षमीकरण करण्यासाठी माहितीपर विविध व्याख्यानाचे आयोजन करण्यात यावे.
- 5) महिला सक्षमीकरण करण्यासाठी महाविद्यालयीन स्तरावर विविध कार्यक्रमाची निर्मिती करावी.
- 6) महिला सक्षमीकरणासाठी विविध कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करण्यात यावी.

संदर्भ ग्रंथसूची :

- 1) बन्सी बिहारी पंडित, (2010), शिक्षणातील संशोधन, पुणे, नित्यनूतन प्रकाशन.
- 2) पाटील लीला 2017, महिलांचे कर्तृत्व समाजासमोर यायला हवे, उद्योजक मासिक, औरंगाबाद, महाराष्ट्र उद्योजक विकास केंद्र पृष्ठ क्रमांक 23
- 3) सप्रे नीलिमा (2006), शिक्षणातील आधुनिक विचारप्रवाह, फडके प्रकाशन, पुणे.
- 4) पवार वैशाली (2012), महिलांच्या सत्तासंघर्षाचा आलेख, डायमंड पब्लिकेशन, पुणे.